

Литература

1. Новая советская литература по общественным наукам. Литературоведение. Библиографический бюллетень ИНИОН АН СССР. – М., 1989. – №1–12.

2. См. Радковская Э.В. Антропонимическое поле ранних повестей Гоголя. На материале сборника "Вечера на хуторе близ Диканьки" // Актуальные вопросы русской ономастики. – К., 1989; Её же "Украинские мотивы поэтической антропонимии ранних повестей Н.Гоголя // Вопросы литературы народов СССР. – Киев–Одесса, 1989; Звinyaцковский В.Я. Пасечник Рудый Панько. К истории создания "Вечеров на хуторе близ Диканьки" // Русская речь. – М., 1990. – №1; Сенько І. Перечитуючи "Страшну помсту" // Радуга. – К., 1990. – №7; Ходжоян А.С. Психологический анализ в "Вечерах на хуторе близ Диканьки" // Вестник Ереванского университета. Общественные науки. – 1988. – №1; Манн Ю.В. Поэтика Гоголя. – Изд. 2. – М., 1988.

3. Новая советская литература по общественным наукам. Литературоведение. Библиографический бюллетень ИНИОН АН СССР– М., 1984. – №1–12.

4. Барабаш Ю.А. Наш русский Паскаль. Над страницами книги Гоголя "Выбранные места из переписки с друзьями" // Наука и религия. – 1989. – №3; Его же. Гоголь: страхи и ужасы России. Над страницами книги Гоголя "Выбранные места из переписки с друзьями" // Литература и школа. – 1990. – №6; Воропаев В.А. "Духом схимник сокрушенный...". К истории второго тома "Мертвых душ" // Прометей. – 1990; Михед П.В. Место "Авторской исповеди" в творческой судьбе Гоголя // Творчество Н.В. Гоголя и современность. – В 2 ч. – Ч. I. – Нежин, 1989, др.

5. Барабаш Ю.Я. Гоголезнаводство в Україні і поза нею // Нові гоголезнавчі студії. – Вип. 2(13) – Сімферополь–Київ, 2005.

6. Барабаш Ю.Я. Почва и судьба. Гоголь и украинская литература: у истоков. – М., 1995.

7. Наливайко Д.С. Первинні образи в творчості Гоголя // Гоголезнавчі студії. – Вип.1. – Ніжин, 1996.

8. Звinyaцковский В.Я. Николай Гоголь. Тайна национальной души. – К., 1994.

Павло Ямчук

Феномен Гоголя: мовний і культурний аспекти в семіосфері українського консервативно-духовного мислення

Постмодерна гуманітарна наука, на думку П.Рікера, перебуває в постійному пошуку "свого іншого", свого першого забутого Я, а кажучи традиційною термінологією, знову звертається до власних призабутих джерел, шукаючи у них нереалізовані, але від того не менш потрібні й актуальні нині ідеї й форми їх утілення. Великою мірою це твердження

стосується класики світової літератури, яка щоразу відкривається по-новому через постійну зміну буттєво-часових умов рецепції, що, у свою чергу, породжує нові форми й моделі прочитання. Спадщина Гоголя в такому контексті – явище, яке ілюструє дану тезу чи не найпоказовіше. І справді – чия ще постать вважається настільки культурно магістральною, як його? Довкола кого ще відбуваються такі запеклі суперечки про національно-духовну ідентичність? Розмова не зводиться до вічної дихотомії "українець – росіянин", а має й інші, духовні і світські системи вимірювання. Навіть сам сміх Гоголя – явище, яке вплинуло на формування сучасної естетики української та російської літератур, воно є явищем невідчитаним, яке породжує дискусії й нові мисленнєві поля.

У цій статті ми торкнемося проблеми мовно-культурного феномена Гоголя в аспекті його взаємозв'язку з українською традицією у світоглядному й поетичному розумінні. Українська традиція Пізнього Середньовіччя та Бароко (як прийнято у вітчизняній гуманітарній науці, ми розділяємо різні культурні впливи й поля у межах одного часового виміру XV–XVIII ст.) була досить потужним явищем і не обмежувалася лише культурою "високого" Бароко, а мала й "низові" вияви, які вже наприкінці XVIII ст. були "легалізовані" І.Котляревським в "Енеїді". Гоголь, як і І.Котляревський, за походженням належав, висловлюючись сучасною термінологією, до "полтавського культурного феномена". Народна сміхова культура Полтавщини завжди була йому, як і його батькові, українському драматургові Василеві Гоголю-Яновському, та їх полтавським сучасникам І.Котляревському, Є.Гребінці, попереднику Г.Сковороді, органічно близькою. Не було чужим Гоголеві й високе Бароко з його християнсько-консервативним служінням ідеї порятунку світу "від зваб і спокус", які несли духовне знецінення й знищення людини на догоду примарним ілюзіям усесвітнього матеріального щастя. Ця світоглядна концептуальна позиція мала в основі ідеї й поетику Івана Вишенського та його послідовників й однодумців, її доміанти зберігалися в культурній пам'яті освіченого українства, до якого за походженням належав письменник. Ці дві знакові культурні парадигми в різні часи й по-різному виявились у його поезії.

Комічні герої Гоголя, усі колізії, у які вони потрапляють, є українськими не лише за найменуваннями, але за суттю, яка, будучи майстерно вбраною у фольклорні шати і незвичну для української реальності російську мову, стала несподіваним явищем для культури

Петербурга і Москви. Гоголь заговорив про своїх дещо карнавальних полтавських героїв у Петербурзі тоді, коли світські особи, які складали коло його перших читачів, уже нічого або майже нічого не знали про предмет його веселі розповіді, їхні батьки підкоряли непокірну Січ. Їхні діди боролися з "гетьманськими вільностями", а вже самі вони сприймали українців і Україну як щось "ізначально русское, ничем не отличающееся от Великороссии". Гоголь показав відмінності із доброзичливим гумором, без насмішки над рідним і пригнобленим, і змусив його полюбити. Мабуть, перший комічний ефект творів Гоголя був усе ж таки ефектом незвичайного, враження від несподіванки, яка, на думку А.Бергсона, здатна викликати сміх.

Народна сміхова культура українців не є вульгарною. Вона делікатна, адже ніколи предметом осміювання не стають фізичні вади або риси, наявність яких не залежить від людини. Вона ніколи не базується на образливому або принизливому ставленні до людини. Це "низовому" сміховому Бароко диктується "високим" Бароко, заснованим на ранньохристиянському ідеалі. Тріумф Гоголя, одначе, не змусив його, як багатьох співвітчизників, забути про Україну. У переможні роки він не забуває про Київ, про Малоросію, про її звичаї. Він підсвідомо сприймає Петербург як центр чужої, хоч і близької ментальної сфери. Київ є для нього справжньою столицею. Саме у Києві мріє він працювати над історією Малоросії, а однією з причин свого прагнення потрапити в Київ він визначає комплекс "синової провини" перед Україною. П.Анненков згадує: "Два предмети обмежували його думку ... пристрасна любов до пісень, дум, померлого минулого Малоросії, що становило в ньому істинне начало, що оберігає і художній смисл, який ненавидів усе різке, розперезано дике" [1, с. 150].

Означений художній смисл можна потрактувати як данину побароковому вишуканій рідній культурі, м'якій, як сам український фольклор, як далека тоді від Гоголя малоросійська природа. Українська культура відзначається відсутністю різких меж чи грубих контрастів, натомість містить сполучення неpojєднаних в інших культурах явищ. Зберегти і примножити одвічне українське начало в несприятливих умовах більш потужної культури Російської імперії було важливим надзавданням Гоголя у Петербурзі, яке він сам собі визначив. Певно, у нього були сумніви, чи здатен він здійснити цю місію збереження. Поривання назад, в Україну, до Києва, були помітними виявами таких сумнівів. Те, що П.Анненков вважає "обмеженням" його думки, насправді було з боку Гоголя ранньою спробою консервативно-

барокового збереження й продовження незахищеного українського одвічного світогляду. Народний сміх у поетиці Гоголя того часу виступав не лише як засіб консервативної оборони духовності, але й міг запобігати тузі за Україною. "Щоб не плакати, я сміялась", – скаже згодом Леся Українка. У цих словах є вияв барокового світосприйняття і поетики козацько-лицарського дискурсу, який був відомим авторові "Тараса Бульби".

Іншою формою збереження української ідентичності в російськомовній прозі стала сатирична функція нової гоголівської мови: "Незвичайність змісту, типів, небувала, нечувана мова, від народження ще не відома нікому, гумор – усе це діяло п'ярко", – стверджував В.Стасов [1, с. 163–164]. Ця нова мова саме тому видавалася критику "нечуваною", що була особливим перекладом ідіоматизмів, образних одиниць, метафорики й мовленнєвих стереотипів рідної Гоголю української мови, звісно, не знаної у Петербурзі й Москві. Гоголь писав українською мовою... по-російськи і допомагало йому в цьому... недостатнє знання російської мови: "від Гоголя найменше можна було чекати такої слави, якою він користується в нашій літературі. Це був ґрунт необроблений. Щоб граматикальним чином оцінити знання Гоголя при випускові з гімназії я... можу сказати, що він тоді не знав відмін дієслів у жодній мові... Гоголь дуже погано навчався, хоча він закінчив курс ніжинської гімназії, але в ній нічому, навіть правопису російському *не хотів навчитись*", – згадує гімназійний вчитель Гоголя [1, с. 75–76] (курсив наш – П.Я.).

Підмічене вчителем небажання оволодіти російською мовою навряд чи було свідомим. Те, що завдяки цьому інтуїтивному небажанню російська література отримала неповторний гоголівський мовний стиль і дуже змінилась, є очевидним. Гоголь дав російській мові новий імпульс розвитку, мов дбайливий садівник, прищепивши до великого, але ще не плідного дерева малу гілку з розвинутого й плідного дерева української народної та книжної словесності. Це був рідкісний експеримент, коли одна мовно-стильова культура не загинула, а отримала розвиток в іншій реальності, докорінно її змінивши. Крилатий вираз Достоєвського "Усі ми вийшли із "Шинелі" Гоголя" можна вважати істинним і в мовно-стильовому аспекті.

Звернемось і до інших сторін культурного феномена Гоголя. За влучним спостереженням М.Бахтіна, лише в добу європейського Ренесансу увійшла культура Середньовіччя до "великої" (фахової) літератури. В українських умовах ситуація була дещо іншою, адже вна-

слідок синтетичності культурних процесів, що відбувались у XIV–XVIII ст., про що ми вже згадували, важко відокремити певний період так званої "чистої" середньовічної або барокової естетики. Гоголь був останнім нащадком низового середньовічного сміхового карнавалу і його пізніших виявів в ортодоксальних за суттю сатиричних творах XVII–XVIII ст. Тут доречно навести міркування А.Я.Гуревича, яке він висловив, говорячи про карнавальну європейську культуру та Гоголя: "За М.Бахтінім, карнавальна культура, що сягає корінням своїм давнини ..., лише в епоху Ренесансу "прорвалась" до "великої" літератури, потужно запліднивши її, у наступну епоху народна культура дрібнішає й вироджується, зберігаючись у вигляді фрагментів та пережитків, однак часом настільки суттєвих, що вони могли стати компонентом художнього світу такого письменника, як Гоголь" [2, с. 12]. Слід додати, що Гоголь не лише вдало синтезував у своїх творах ці "фрагменти й пережитки", але й дав їм істотно нове життя, узвичаївши в досить бідній тоді і сприятливій до нововведень художньої літератури першій третині XIX ст. українську барокову сміхову культуру.

Органічність присутності високої барокової й низової сміхової української культури є у феномені Гоголя домінантною ознакою. Її зовнішніми проявами слід уважати глибокий інтерес Гоголя до "малоросійської історії" (що включало в себе не лише історію подій, а й історію духовності та ідей) і прагнення достеменно знати український фольклор. Для тогочасного середовища обидві риси були феноменальними, а тому незрозумілими багатьом нащадкам "малоросійської еліти" з родів, що зрадили духовну Україну на угоду визначеному Єкатериною II "стремлению к должности". Саме вони складали тоді громадську думку не стільки російського Петербурга, скільки Ніжина, Чернігова, Харкова й інших міст української провінції. Гоголь наштовхнувся в їхній особі на так звану "другу верству" української громади, яка, від народження належачи до українців, свідомо стала на бік їхніх духовних і соціально-політичних опонентів або й переслідувачів.

Як згадує ліцейський недоброзичливець Гоголя Любич-Романович, і він і його товариші усіляко переслідували Гоголя за такий інтерес до українського феномена: "Ми гидували подавати руку Гоголеві при зустрічі у класах та й він сам ... не чекав від нас доброзичливого вітання, намагаючись не помічати нікого з нас. Він завжди лишався наодинці ... життя Гоголя у школі було ... пеклом для нього ... над усім ми сміялись (в образі Гоголя – П.Я). Він шукав зближення лише з людьми собі рівними, наприклад: зі своїм дядькою", слугами

взагалі і з базарними торговцями на ніжинському базарі – особливо. Це зближення з людьми простими ... викликало в нього поетичний настрій ... ми помічали це з того, що він після кожного такого нового знайомства надовго зачинався у своїй кімнаті і заносив на папір свої враження" [1, с. 81]. Це твердження потребує коментаря. Маючи глибокі християнські переконання, Гоголь не міг бути осторонь гнаного рідного народу, його слова й думки. Він знав, що найкращими хранителями скарбів української карнавальної-сміхової культури є ті, хто цю культуру створював.

Любич-Романович та його однодумці, проте, були не єдиними. Таємницю ймовірної причини переходу письменника до іншої словесності впродовж усього життя осмислював і великий український митець і філософ Олесь Гончар. Уже у зрілому віці він записав у "Щоденнику" таке міркування стосовно цієї проблеми: "А загадка Гоголя – в чому вона? Знову думаю про це. Можливо, ще в Ніжині, коли розслідувалась справа Білоусова, Гоголя теж тягали у числі інших ліцеїстів, пережив він якийсь шок. Можна уявити, як допити та слідство вразили його тендітну ... душу. Чи не тому ніде він потім ані півслова про декабристів" [3, с. 131]. Концептуальні міркування О.Гончара є близькими до наших припущень щодо насильницького зовнішнього впливу на вразливу душу Гоголя як важливий чинник, що спричинив відмову від рідного слова.

З іншого погляду, метропольна література, створена в імперії попередниками Гоголя, нікого у світі тоді не цікавила. За загальним визнанням вона була неоригінальним переспівом тих пісень, які вже давно відлунали в паризьких і навіть марсельських салонах. Байрон і Гете також породили велику кількість послідовників не стільки навіть у французькій або німецькій літературах, а передусім там, де літератури лише створювалися, тобто перебували в тому стані, у якому колись перебувала українська книжна словесність одразу після прийняття християнства, коли, ще не маючи оригінальної своєї, послуговувалася перекладеною або адаптованою чужою. Причина зацікавлення Гоголя багатоаспектним українським феноменом походила не від його провінційної нерозвиненості, як думали нащадки колишньої української еліти, а навпаки – від масштабного усвідомлення оригінальності української високої й сміхової культури, їхньої перспективності для завоювання світових інтелектуальних обширів у сполученні з метропольною мовою Російської імперії. У середньовічній Україні так чинили його предки, які для більшої відкритості світу власних ідей писали

свої художні твори й трактати латиною. Знання про те, що українська старовинна та народна культура є справжнім багатством, ще не відкритим світу, походило у Гоголя не від "хуторного походження однодворця", як атестує його Любич-Романович (відомо, що генеалогічне древо Гоголя брало початок від Остапа Гоголя, подільського козацького полковника XVII ст.), а від барокової за духом великої начитаності й любові до книги як явища, яку відзначали навіть його недоброзичливці та заздрісники. Малоросія була для нього тією "terra incognita", землею і культурою, невідомою іншим, але добре відомою йому, яку він прагнув відкрити освіченому світу ще з раннього лицейського юнацтва. "Поетичний настрій", про який згадує мемуарист, був викликаний, певне, потребою збирати на папері усні взірці "минаючої природи", фіксувати ще ніким до нього не зафіксоване, адже відомо, що наукова праця з системного вивчення народної української культури почалася набагато пізніше. Гоголь був одним із її натхненних піонерів. Чужа мова могла спотворити тонку матерію рідної старовини в поезиці художнього твору, але в Гоголя просто не було іншого вибору, ніж використати імперський потенціал на користь забороненій і таврованій рідній культурі. Це був провідний раціональний мотив, але повернемося і до іншого мотиву, не менш впливового, – ірраціонального.

Говорячи про нього, слід виокремити первісний страх тонкої і вразливої природи письменника перед визнанням своєї любові до українського. Страх, який поселила в його душі малоросійська псевдоеліта в період формування особистості письменника. Саме їм до певної міри слід "дякувати" за болісне рішення Гоголя зречтися рідного слова, рідної мови, яке вочевидь було прийняте не в Петербурзі, а в Ніжині. Відгомін ніжинських страждань на початкових порах переслідував Гоголя і в столиці. "Гоголь боявся гласності й прокладав собі шлях до літературних успіхів потай навіть від найближчих друзів своїх", – зазначає його біограф П.Куліш [1, с. 99].

Саме цим, ще "ніжинським" станом пояснюється й надмірна прискіпливість Гоголя до своєї творчості, зокрема поява перших публікацій під псевдонімами або без підпису взагалі. Це мало в основі не лише барокову традицію анонімності, але й могло пояснюватися також імовірним жахом перед новими цькуваннями. Знищення "Ганса Кюхельгартена", як і подальші знищення своїх творів, також базувалося на страху перед невинуватою ані з художнього, ані просто з людського погляду жорстокістю оцінок. Увага до оцінок "Вибраних місць..." також ілюструє наявність трагічного ніжинського зламу, коли

геніальна людина чекає більше негативних, аніж будь-яких інших оцінок своєї творчості, відчуваючи наперед необ'єктивність та свідому упередженість таких оцінок.

Від такої вимушеної "невідвертості" походять пізніші гострі звинувачення від С.Т.Аксакова, М.Погодіна, П.Плетньова на адресу Гоголя стосовно того, що в нього не може бути справжніх друзів, адже він нікого не любить. Певно, полемічно окреслена авторами листів поведінка Гоголя також могла бути наслідком ніжинських випробувань. Гоголь, не знаючи майбутніх слів його майже земляка з Чернігівщини Павла Тичини "Правдивим будь, але не всім ти відкривайся", діяв завжди саме так. За це йому навряд чи варто докоряти. Така потаємність була й органічною частиною українського барокового світогляду, який припускав граничну щирість лише у молитвах. Справедливість побоювань Гоголя стосовно упередженості оцінок його творів переконливо підтвердила й історія рецепції найголовнішого для нього твору "Вибраних місць із листування з друзями", який був затаврований усіма без винятку "ідейними таборами" Росії 1840-х рр. Обережність Гоголя пояснюється також бажанням говорити непрямом, але досягаючи мети. Так само діяли барокові полемісти, а до них – молитовні святокіївські старці, спрямовуючи свою потаємну благість на всіх людей, але не декларуючи своє благодворіння відверто. Гоголь закликав таке благодворіння на гнану українську духовність, на власне Україну не духовним, а світським словом, що не полегшувало, а, навпаки, ускладнювало завдання. Парадокс полягав у тому, що саме за те, за що Гоголя переслідували в провінційному Ніжині, його палко полюбили в Петербурзі й Москві. Певне, дещо несподівано й для самого автора "Вечорів на хуторі біля Диканьки". Зі спогадів добре відомо, що він відчував насолоду, спостерігаючи, як співають малоросійські пісні найбільш вишукані дами зі столичних салонів. Пісні, які він сам записував від "базарних баб-хахлушек" у Ніжині, відчуваючи саме з ними незнищенну духовну спільність. Це було своєрідною реабілітацією "гнаного рідного іншого" у найвищих світських сферах, визнанням із боку метропольної еліти зневаженого провінційною псевдоелітою явища.

"Під'їхав нарешті Гоголь. Люб'язно привітавшись ... він після першої склянки чаю сказав Над.С.Аксаковій: "Не будемо втрачати дорогоцінного часу", – і попросив її заспівати. Вона дуже мило і просто погодилася ... розгорнула зошит малоруських пісень, із яких декотрі були нею покладені на ноти з голосу самого Гоголя. "Що заспівати?" – за-

питала вона. "Чоботи", – відповів Гоголь. Н.С.Аксакова заспівала "Чоботи", відтак "Могилу", "Сонце низенько" та інші пісні. Гоголь лишився вельми задоволеним співом молодшої господині, просив повторювати кожну пісню і був у прекрасному душевному стані... Пам'ятаю, що якусь українську пісню заспівали навіть хором", – згадує сучасник [1, с. 599].

Це була перемога українського начала, яке обстоювалося Гоголем, вихід українського слова із меж *забороненого іншого*, із прокрустова ложа провінційності у простір широкого визнання в колах інтелектуальної еліти імперії народної культури, зокрема малоруського середньовічного низового карнавалу. Слід відзначити й іншу обставину. Одвічний страх перед тиском ззовні *декларативно, але не сутнісно* змінив ставлення Гоголя до проблеми українства. Це сталося наприкінці його життя. Сучасник згадує: "Гоголь відповідав ... спокійно: "Нам ... треба писати по-російськи ... треба прагнути до підтримки і зміцнення однієї тієї ж владичної мови для всіх рідних нам племен. Домінантою для росіян, чехів, українців та сербів повинна бути єдина святиня мова Пушкіна..." Думки Гоголя ... я не раз ... передавав нашим землякам. Вони знизували плечима і з незадоволенням пояснювали це сторонніми, політичними міркуваннями, як і взагалі весь тодішній настрій Гоголя" [1, с. 597–598].

Така позиція пізнього Гоголя є відгомном лицейського страху перед наслідками ймовірного відвертого визнання глибокої душевної єдності митця із гнаною рідною нацією. Тепер страх був пов'язаний із побоюванням видатися незрозумілим і в дружньому петербурзькому колі. Його також можна пояснити і впливом близьких до нього тоді слов'янофілів на чолі з родиною Аксакових, а особливо впливом отця Матвея Константиновського, про роль якого в останньому періоді життя Гоголя слід сказати в спеціальному дослідженні. З метою декодування проблеми удаваного відсторонення Гоголя пізнього періоду від української культури цікаво порівняти ставлення Гоголя і Белінського до творчості Шевченка в цей період.

Ставлення Белінського до Шевченка добре відоме. Цікаво подивитися на те, як про Шевченка висловлюється Гоголь: "Я знаю і люблю Шевченка, як земляка і обдарованого художника, мені вдалось і самому де в чому допомогти йому в облаштуванні ... його долі. Але його згубили наші розумники, підштовхнувши його до творів, чужих істинному талантові" [1, с. 598]. Співчутливе ставлення Гоголя до Шевченка є очевидним. Воно пронизане глибокою симпатією та пова-

гою. Опосередковано критичною є лише одна фраза: "Його згубили наші розумники". У ній Шевченко постає жертвою постпросвітництва, а не "злочинцем". І зовсім не таким, яким змальовував його Бєлінський. Слово "згубили" є ключовим. Розмова відбувається 31 жовтня 1851 р. Шевченко вже близько трьох років на засланні за переконання "в степу безкраїм, за Уралом". Офіційні кола, як і наближені до них літератори, уважають його не просто злочинцем, а таким, що наніс особисту образу цареві та його родині. На відміну від них, Гоголь ніби не помічає цього. Для нього Шевченко пише "добре, що й казати..." [1, с. 597], а його особиста доля "гідна усілякої допомоги і співчуття" [1, с. 597]. Це, безперечно, свідомо вистраждана позиція. Особливо, якщо брати до уваги обережність Гоголя. Вона свідчить не лише про чіткість гоголівських оцінок, але й про виявлювану таким чином симпатію до гнаного, переслідуваного за свої переконання *українського* поета.

Відтак навіть в останній, найбільш суперечливий період у Гоголя не було й краплини нелюбові або зневаги до України, які йому згодом намагалися приписати фальсифікатори. Пафос Гоголевих слів про єдину для всіх слов'ян мову можна сприймати і як ... тугу за тим, що цією всеслов'янською мовою не стала його рідна. Не стала не в останню чергу і через те, що він, один з її великих синів, зробив вельми багато (а цього він був свідомий) для употужнення мови іншого народу, для її сакралізації. Дорікати в цьому слід, як ми вже казали, не йому. Парадокс тут полягає в тому, що раціональні мотиви постають менш вагомими, аніж мотиви ірраціональні.

Своєрідне підтвердження щойно висловленому припущенню знаходимо у "Вибраних місцях із листування з друзями". "Істину так зрідка доводиться чути, що вже за одну децицію її можна пробачити всякий образливий голос, яким вона вимовляється. У критиці Булгаріна, Сенковського та Польового є багато справедливого, починаючи навіть з даної мені поради повчитись спершу російській грамоті, а потім вже писати" [4, с. 91]. Російська мова підсвідомо постає у світоглядній рецепції Гоголя як чужа мова, якою він не володіє вільно, адже образне мислення й світоглядні позиції його пов'язані з іншою мовно-ментальною структурою. Заклики Гоголя писати "владичною" мовою є також формою переконування автором самого себе, яка походить від іманентного розуміння власної неідентичності російському мовно-ментальному коду. Саме тому вразливий Гоголь дякує за справедливі докори щодо його незнання російської грамоти своїм критикам, хоча тон самих зауважень визнає образливим. Таке визнання

мало б передбачати критичну рецепцію змісту, якби сутність зауваження не осмислювалася Гоголем як наріжна категорія, свого роду "ключ до розуміння" самого феномена його присутності в російській словесності.

Іншим ключовим моментом, який завжди привертає увагу і вечних, і всіх, хто хоч трохи ознайомлений із біографією Гоголя, є трагічний за суттю епізод. Мова йде про спалення ним другого тому "Мертвих душ". Багато років поспіль дискутуються причини такого кроку великого письменника, аналізуються передумови й обставини. Але в межах цих міркувань над феноменом Гоголя ми хочемо звернути увагу на один промовистий факт, спогад про який міститься у листі графині Є.Сальяс до М.Максимовича. "Довго вогонь не міг дістатися через товсті шари паперу, але нарешті спалахнув, і все загинуло. Розповідають, що Гоголь довго сидів непорушно і нарешті промовив: "Негарно ми зробили, негарно, недобре діло". Це було сказано хлопчикові, що був його камердинером" [1, с. 630]. Графиня Є.Сальяс наводить слова Гоголя мовою оригіналу. Українською мовою. Виринання у зламні моменти іманентного, глибоко захованого "десь на дні мого серця" як свідчення про приховану сутність душевних станів цікавило й цікавить психоаналітиків, певно, ще з часів З.Фрейда. У цьому випадку можна говорити про рідну мову як культурний архетип справжнього духовного життя, що ним жив геніальний митець.

Переживаючи глибинне потрясіння, Гоголь не знаходить іншої мови для передачі свого душевного стану, ніж давно не використовувана ним у широкому колі українська мова. Вона з'являється неусвідомлено і, напевне, непомітно для самого мовника у хвилину крайнього розпачу. При цьому формальний адресат фрази (хлопчик – служник графа Толстого) навряд чи розуміє звернений до нього вислів. Гоголь звертається не до присутніх, а до зримих йому глибинним зором далеких носіїв української національної культури. Їх і себе самого стосується оте широке об'єднуюче "ми", сказане ним у хвилину тяжкого душевного зламу. Трагізм феномена Гоголя виявляється з безсумнівною силою, прориваючись через палімпсести мовних заборон і самотабуювання. Справа полягає не лише в ключових словах, що вихопились у геніального митця у хвилину розпачу. Мова йде про багато ширше явище: про взаємодію шарів культури й мови у свідомості письменника, де мова є одним із виявів культурної самоідентифікації. Виявом, який, мов маркер, позначає і належність, і вектор спрямованості духовних зацікавлень Гоголя. Завершуючи дані мірку-

вання, мусимо зауважити, що питання взаємодії в семіосфері феномена Гоголя культурно-національного та мовного шарів є більш широким, ніж нам випало окреслити. Ми навмисне не торкнулися психолінгвістичного аспекту творчості письменника, не проаналізували й великої гами співвідношень його світоглядних позицій і культурних кодів з авторськими формами поетики. Феномен Гоголя полягає не стільки й не тільки у визначенні націокультурних доміант його творчості, скільки у відповіді на кардинальне питання щодо окреслення природи виникнення й функціонування феномена *випісненого іншого* рідної культури у свідомо обраній для реалізації цього іншого провідній, але нерідній мові, нерідній культурі, нерідній сфері буття свідомості.

Література

1. Вересаев В. Гоголь в жизни. – Харьков, 1990. – 680 с.
2. Гуревич Л. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. – М., 1990. – 375 с.
3. Гончар О. Щоденники: У 3 т. – Т. 3. – К., 2004. – 606 с.
4. Гоголь Н. Духовная проза. – М., 2003. – 476 с.

Г.А.Киричок

У границы миров автора и его героев (Денисов В. Мир автора и миры его героев (о раннем творчестве Н.В.Гоголя). – СПб.: Изд. РГГМУ, 2006. – 276 с.)

Книга, о которой пойдёт ниже речь, заслуживает пристального внимания и серьёзного разговора по ряду причин: во-первых, она принадлежит перу одного из ведущих современных русских гоголеведов петербургской академической школы; во-вторых, её ожидаемое появление в свет было подготовлено для читателя целым рядом публикаций в научных сборниках, посвященных Гоголю; и, в-третьих, в силу вынесенной в заголовок проблемы, требующей в этом контексте своего чётко артикулируемого ответа из-за кажущейся простоты и самоочевидности онтологических и аксиологических координат.

На настоящий момент, как свидетельствует опыт, сформировался уже достаточно богатый корпус литературоведческих исследований и прочтений творчества раннего Гоголя, начиная от Д.Овсяннико-Куликовского, Н.Котляревского, В.Гиппиуса, И.Мандельштама, Андрея